

EKONOMSKI ODNOSI ZAPADNOG BALKANA I TURSKE U PROCESU EVROINTEGRACIJA

Ne bi se smelo zaboraviti da je sudbina Osmanske države zapečaćena na Balkanu. Turska koja ne bi bila u stanju da na Balkanu stvori zagranične zone uticaja ne bi mogla uticati ni na šire međunarodne odnose, a ni na regionalne balanse.

(Davutoglu, A. **Strategijska dubina**, str. 322)

Rezime: U radu se analiziraju ekonomski odnosi zemalja zapadnog Balkana koje su ekonomski siromašne i još uvek u procesu tranzicije i Turske koja zahvaljujući svom brzom ekonomskom razvoju postaje sve značajniji faktor u međunarodnim odnosima. Između zapadnog Balkana i Turske postoje brojne i velike razlike i jedan zajednički cilj: članstvo u EU. Ekonomski posmatrano, tržište zemalja zapadnog Balkana za Tursku nema veliki značaj, kakav imaju EU i druga velika tržišta. Sa druge strane, zemlje zapadnog Balkana su takođe okrenute ka EU; sa njom ostvaruju najveći deo spoljnotrgovinskih transakcija, a i najviše priliva investicija po obimu i vrednosti dolazi iz zapadno-evropskih zemalja. Ekonomska saradnja zemalja zapadnog Balkana i Turske, iako iz godine u godinu beleži rastući trend, još uvek nije na potrebnom i poželjnom nivou. Postoji mnogo neiskorišćenih potencijala za obimniju saradnju i to kako u oblasti spoljne trgovine, tako i u oblasti investicija. U situaciji kada je članstvo zemalja zapadnog Balkana u EU krajnje neizvesno, a Turskoj se nudi „privilegovano partnerstvo“, zapadni Balkan i Turska imaju opciju da se više okrenu jedno drugome i istraže nove mogućnosti za međusobnu saradnju u oblasti ekonomije.

Ključne reči: zapadni Balkan, Turska, EU, spoljna trgovina, investicije

UVOD

Savremeni procesi i pravci ekonomskog povezivanja i saradnje nameću potrebu i čine aktuelnom analizu ekonomskih odnosa zemalja zapadnog Balkana i onih zemalja koje su im geografski bliske, ali su po konceptu ekonomskog razvoja sasvim različite od njih.² U tom smislu, kao posebno interesantan, ističe se ekonomski odnos zemalja zapadnog Balkana i Turske. Analiza istorijskih događaja koji su uticali na to da moderna Turska

¹ ibozic@useens.net

² Zemlje zapadnog Balkana su: Albanija, BiH, Makedonija, Srbija i Crna Gora

stekne poziciju balkanskog ekonomskog lidera, a zemlje zapadnog Balkana postavili na margine Evrope i Balkana, ukazuje na nekoliko važnih perioda. Prvi je period od XIV do kraja XIX veka, obeležen vladavinom Otomanske imperije na prostoru današnjeg zapadnog Balkana. Drugi je period posle Drugog svetskog rata u kome zemlje zapadnog Balkana započinju put ekonomskog razvoja u sistemu socijalističkog samoupravljanja, dok Turska prihvata „zapadni“ model ekonomskog razvoja zasnovan na kapitalističkom načinu privređivanja. Najnoviji period obuhvata poslednju deceniju XX veka, velika previranja na međunarodnoj političkoj sceni, jačanje globalizacije i regionalnog povezivanja i saradnje svih delova sveta. U tom periodu, zemlje zapadnog Balkana prihvataju tržišni način privređivanja, dok Turska jača svoje ekonomske pozicije na Balkanu i u Evropi. Krajem XX veka do potpunog izražaja dolazi heterogenost zemalja zapadnog Balkana, što za rezultat ima njihovo teritorijalno raspoređivanje. Sa druge strane, put tranzicije uslovljava prisustvo interesa velikih sila za uticaj i usmeravanje događaja i odnosa na zapadnom Balkanu. U tim koordinatama se razvijaju savremeni odnosi zemalja zapadnog Balkana i Turske. Napredak i razvoj tih odnosa, u sferi ekonomije, meri se većim obimom spoljne trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske i sve većim interesovanjem i prisustvom turskih investitora u privredama zemalja zapadnog Balkana.

Kao i u čitavom sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa, ni odnos između zapadnog Balkana i Turske, ekonomskog „vrha i dna“ savremenog Balkana, nije lišen uticaja politike, religije i zbivanja na širem društvenom planu. U miljeu saradnje zapadnog Balkana i Turske, u kome postoji previše razlika, a nedovoljno dodirnih tačaka oko kojih bi se razvili zajednički interesi, ono što ih povezuje jeste aspiracija prema članstvu u Evropskoj uniji. Dosadašnje iskustvo u realizaciji tog cilja pokazuje da su zemlje zapadnog Balkana bliže Evropskoj uniji, uprkos znatno dužem stažu Turske na evropskom putu i naporima koje već decenijama čini da postane deo ove najveće svetske integracije.

EKONOMSKI ODNOSI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA I TURSKJE: ISTORIJSKI ASPEKT

Sadašnje stanje i procesi u ekonomijama zemalja zapadnog Balkana imaju korene u njegovoj ekonomskoj istoriji koja je deo opšte istorije Balkanskog poluostrva. Ekonomski razvoj ovih zemalja je kroz različite istorijske periode oblikovan aktuelnim političkim dešavanjima u Evropi i svetu. Ti istorijski događaji su imali određene implikacije na njihov razvoj, usmeravali ga i činili bržim ili sporijim, a u nekim periodima ga potpuno onemogućavali. Istorijsko nasleđe Balkana, podrazumevajući u njegovom sastavu i današnji subregion zapadni Balkan, počinje sa civilizacijskim dostignućima stare Grčke i Rima, na kojima velikim delom počiva današnja evropska civilizacija. Razvojni okviri postavljeni u tom periodu su kasnije, viševjekovnom vladavinom Otomanske imperije na ovim prostorima, od XIV pa sve do kraja XIX, bili poništavani ili potiskivani. Dok su se

u Evropi u to vreme odvijali procesi i promene kojima su uspostavljene osnove modernog društva, dotle se na području današnjeg zapadnog Balkana ništa, ili malo toga, menjalo.³ Posledice ekonomskog nazadovanja ovog regiona bile su prisutne decenijama, sve do kraja Drugog svetskog rata i prihvatanja centralno-planskog modela privrede i svih instrumenata koje taj model nudi, a koji su u funkciji bržeg privrednog razvoja. U tom periodu, zahvaljujući primeni koncepta industrijalizacije, zemlje zapadnog Balkana uspevaju da izmene svoju privrednu strukturu, ekonomski sastav stanovništva i strukturu svoje spoljne trgovine u korist većeg učešća industrijskih proizvoda. Što se tiče ekonomske saradnje sa Evropom i svetom, posebno saradnje u oblasti spoljne trgovine, najveći njen deo se odvijao sa zemljama SEV-a, dok je tadašnja SFRJ, čije četiri osamostaljene države danas čine subregion zapadni Balkan, uspostavljala i održavala ekonomske veze i sa industrijski razvijenim zemljama i sa zemljama u razvoju, što je od 60-tih do 80-tih godina XX veka omogućavalo ekspanziju i uvećanje obima njihove spoljne trgovine. Početak 90-tih godina XX veka za većinu zemalja zapadnog Balkana (svih osim Albanije, prim. I. B.) označava novu političku i ekonomsku samostalnost, ali i prekid ekonomskih odnosa sa Evropom i svetom usled ratova, sankcija i inostranih vojnih intervencija na prostoru bivše Jugoslavije. Obnova prekinutih ekonomskih veza sa inostranstvom, ali i uspostavljanje novih ekonomskih veza između novih samostalnih država tekla je sporo i u velikoj meri se odvijala pod budnim okom i pod uslovima propisanim od strane Evropske unije.

U vremenu nakon Drugog svetskog rata i Turska menja strukturu svoje privrede i strukturu svoje spoljnotrgovinske razmene, ali je put njenog društvenog razvoja ostao u okvirima tržišne ekonomije zapadnoevropskog tipa. Ona je nastavila da primenjuje metode privrednog razvoja koje je primenjivala i u periodu između dva svetska rata, a u kojima nema prioritnog pristupa industrijalizaciji. Njena struktura privrede se sporo menjala, što je uslovlilo izuzetno dug period dominacije poljoprivrede kao naznačajnije delatnosti. Poljoprivredna proizvodnja, kao najjači proizvodni i izvozni adut tadašnje Turske, odlikuje se niskom produktivnošću rada, a odsustvo razvoja drugih privrednih grana uslovljavalo je veliku nezaposlenost. Posledica takvih kretanja bile su česte migracije radno sposobnog stanovništva Turske prema Zapadnoj Evropi. Početkom 80-tih godina XX veka, turska vlada usvaja paket reformi u čijoj je osnovi liberalizacija ekonomskih odnosa sa inostranstvom i svestranije uključivanje Turske u sve oblike međunarodne saradnje.⁴ Ne zanemarujući poljoprivrednu proizvod-

3 „Umesto puta industrije, nauke i urbaniteta, razvijanja svetovnosti i religioznosti i izdvajanja individue ispred sakralnog autoriteta grupe i kolektiva, pod osmanlijskom vlašću put jugoistočnih Evropljana, bio je put ka seoskoj i patrijarhalnoj zajednici, prekrivenoj konfesijom kao utočištem civilizacijskog identiteta. Takav put, kao što se vidi iz ovih naznaka, postao je bitno različit evropskom“. Izvor: Kovačević, Đ. (2004), **Balkan i Evropa**, u: *Balkan kao evropski region*, (priredio Jovan Teokarević), *Institut za evropske studije*, Beograd, str. 14

4 Početak reformi u Turskoj vezuje se za rane 80-te godine i tada aktuelnog premijera Turgut Ozala koji je bio glavni inicijator otvaranja turske privrede ka svetu, njeno snažnije uključivanje u međunarodnu trgovinu i sve oblike investicione saradnje sa drugim državama. Ekonomski razvoj Turske u to vreme odvijao se paralelno sa krupnim

nju i razvoj malobrojnih industrijskih grana, Turska prihvata novi koncept privrednog razvoja i sve više ga zasniva na izvozu usluga, a vodeće grane u sektoru usluga su: turizam i ugostiteljstvo, građevinarstvo, finansijske usluge i sl. Izvoz usluga obezbeđuje Turskoj velike prihode i povoljno utiče na njen ekonomski rast i razvoj. Današnja Turska je moderna država, koja, prema podacima iz 2014. godine, na rang-listi svetskih ekonomija zauzima 16, a na listi evropskih ekonomija 6. mesto. Prema analizama OECD-a, 2060. godine Turska će biti dvanaesta po veličini ekonomija u svetu, sa BDP od oko 4 milijarde USD, što je samo 20% ispod prognoziranih vrednosti BDP-a Nemačke (World Bank, 2014. IX). Analize HSBC banke još su optimističnije i predviđaju da će Turska 2050. godine po veličini svoje privrede biti na dvanaestom mestu u svetu, a na petom u Evropi (HSBC Global Research, 2012, page 4). Bez sumnje, moderna Turska je privreda u usponu. Njeno veliko tržište koje broji 76 miliona stanovnika, mlada radna snaga i ekonomska otvorenost prema Evropi i svetu, naročito u pogledu spoljne trgovine i investicija, obezbeđuju joj poziciju ekonomskog lidera na Balkanu i ta pozicija ima dugoročnu perspektivu.⁵

Spor i dugotrajan proces pridruživanja Turske i zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji pokazuje da ova zemlja i region imaju isprepletane sudbine. Politika neizvesnosti u pogledu prijema u članstvo, koju EU vodi prema Turskoj i politika uslovljavanja koju primenjuje prema zemljama zapadnog Balkana može biti povod za čvršću saradnju Turske i zapadnog Balkana. Osnov za veće interesovanje zemalja zapadnog Balkana za Tursku jeste njena dinamična ekonomija i investicioni potencijali koji mogu biti usmereni u siromašne privrede zemalja zapadnog Balkana. Da razume poziciju zemalja zapadnog Balkana i da želi da pomogne u prevazilaženju tranzicionih problema, Turska je pokazala konkretnom finansijskom pomoći. Izdvajanja svakoj zemlji ponaosob, u posmatranom periodu, beleže manje ili veće fluktuacije, dok suma ukupne pomoći uglavnom beleži rast.

društvenim promenama. Suština tih promena bila je prihvatanje društvenog, ekonomskog i institucionalnog uređenja kakvo postoji u razvijenim zemljama zapadne Evrope. Prema tom modelu, Turska je težila tržišno orijentisanoj ekonomiji sa čvrstim međunarodnim vezama i razvijenom saradnjom, negovanju visokokvalifikovane radne snage, demokratskom društvenom uređenju, vladavini prava i izgradnji sistema zaštite prava građana i zaštite konkurencije. Detaljnije: Acemoglu, D. and Robinson, J. (2012), **Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty**, Crown Business, New York

5 Velika prednost Turske je u mladom stanovništvu i mladoj radnoj snazi. Polovina stanovnika Turske mlađa je od 30 godina. Prema svim demografskim pokazateljima, ta zemlja realno ima svetlu budućnost u poređenju sa zemljama centralne i istočne Evrope (i zemljama zapadnog Balkana, prim. I. B.), jer može da računa na mladu radnu snagu koja će moći da podržava penzioni sistem. Prema podacima iz dokumenta Lisabonskog saveta, Turska će 2050. godine imati radno sposobnog stanovništva koliko i sve mediteranske zemlje zajedno, a skupa sa tim i sve političke i ekonomske posledice takve situacije. World Population Data Sheet: 2010,2012,2014. <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/world-population-data-sheet.aspx>

Tabela 1: Finansijska pomoć Turske zemljama zapadnog Balkana (u mil. USD, bruto)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Albanija	1,67	0,45	4,71	6,98	7,14	4,3	4,37	8,61	7,75	3,58	7,89
BiH	6,42	0,66	5,79	18,62	25,19	15,86	15,92	32,75	25,9	17,94	21,3
Hrvatska	0,02	0,03	0,53	3,21	0,68	0,85	0,52	0,13	0,42
Makedonija	0,52	0,32	4,09	6,57	5,17	9,18	9,86	6,0	28,28	6,76	12,08
Srbija	...	0,21	0,51	4,07	0,03	1,88	31,01	3,33	3,75	3,91	6,03
Crna Gora					1,46	1,19	5,25	2,82	10,1	2,87	2,75
Ukupno:	8,63	1,67	15,63	39,45	39,67	33,26	66,93	53,64	76,2	35,06	50,05

Izvor: OECD, prema: Ekinci, M.U. (2014), *A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period, Insight Turkey*, Vol. 16, No. 1, 2014, pp. 110.

Aktivan pristup Turske zemljama zapadnog Balkana, kroz interesovanje za njihove probleme i pružanje konkretne pomoći u njihovom rešavanju, ima za rezultat otvaranje novih mogućnosti za međusobnu saradnju.⁶ Ta saradnja se najvećim delom odvija na ekonomskom planu, u oblasti spoljne trgovine i investicija, a zatim i na širem društvenom planu u oblasti kulture, obrazovanja, nauke, sporta, medija i sl.

SPOLJNOTRGOVINSKI ODNOSI ZAPADNOG BALKANA I TURSKE

Spoljna trgovina predstavlja važan deo ekonomske aktivnosti svake zemlje. Putem spoljne trgovine, kroz razmenu roba i usluga, svaka zemlja trpi uticaje spoljnotrgovinskih partnera na tokove svoje ekonomije i povratno doprinosi kreiranju ekonomskih obeležja, kako njenog neposrednog, tako i globalnog okruženja. Realni dometi i uticaji određene zemlje na globalne i ekonomske tokove njenog okruženja određeni su njenom veličinom, veličinom njenih ekonomskih potencijala i stepenom njenog privrednog razvoja. Posmatrajući sa ova tri aspekta, prvenstveno zemlje zapadnog Balkana, možemo zaključiti da one imaju vrlo mali uticaj na kretanja evropskih i svetskih ekonomskih tokova. Sa druge strane, Turska, sa svojim velikim tržištem, visokim stepenom njenog ekonomskog razvoja i značajnim potencijalima za unapređenje kvaliteta tog razvoja ima veliki uticaj na privredu zemalja zapadnog Balkana, a taj uticaj nije zanemarljiv

⁶ U nastupu Turske na Balkanu (i zapadnom Balkanu – prim. I. B.) ekonomska dimenzija izrazito je naglašena, jer je, u većini, reč o državama koje prolaze kroz iskušenja tranzicijskog perioda, pa su im svaka konkretna strana privredna podrška i investicije dobrodošle. (...) Tursko privredno prisustvo na Balkanu za sada je najizraženije u trgovinskoj sferi, gde dominira izvoz robe široke potrošnje, kao i na nivou maloprivredne saradnje, dok su zamašniji poduhvati još uvek uglavnom u fazi najava, planova i obećanja, pri čemu političke konsideracije nisu za zanemarivanje. Izvor: Tanasković, D. (2010), **Neoosmanizam: doktrina i spoljnopolitička praksa**, Službeni glasnik, Beograd, str. 102-103.

ni u evropskim i svetskim okvirima. Opredeljenje za kapitalistički način privređivanja u periodu posle Drugog svetskog rata i politika šireg otvaranja prema Evropi i svetu 80-tih godina XX veka, uslovlili su brzi rast turske privrede u relativno kratkom vremenskom periodu.⁷ Jedna od pozitivnih posledica brzog privrednog rasta Turske ogledala se i u kvalitativnom unapređenju strukture njene proizvodnje u kojoj, pored primarnih (naročito poljoprivrednih) proizvoda, sve veće učešće imaju industrijski proizvodi (odeća, obuća, mašine i transportna sredstva, bela tehnika i sl.).⁸ Promene u strukturi proizvodnje i izvoza, kao i brojni sporazumi o liberalizaciji spoljne trgovine, koje je Turska potpisala sa zemljama spoljnotrgovinskim partnerima, doprineli su njenom boljem rejtingu na globalnoj ekonomskoj sceni. Dok je Turska u protekle dve decenije jačala bilateralne trgovinske odnose sa evropskim zemljama, posebno članicama Evropske unije, spoljnotrgovinski odnosi sa zemljama zapadnog Balkana se nisu bitnije promenili. Spoljnotrgovinska saradnja zemalja zapadnog Balkana i Turske, za ove prve, predstavlja način za prevazilaženje ekonomskih i razvojnih problema, dok za Tursku, tržište zapadnog Balkana predstavlja značajnu izvoznu destinaciju i važno tranzitno područje za izvoz roba u zemlje Evropske unije.

Tabela 2: Vrednost spoljne trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske u periodu od 2001. do 2013. godine u USD

VREDNOST IZVOZA U TURSKU							
	2001.	2003.	2005.	2007.	2009.	2011.	2013.
Albanija	3.093	3.709	11.325	24.310	6.016	143.528	87.278

⁷ Liberalizacija ekonomskih aktivnosti u Turskoj sprovedena 80-tih godina XX veka donela je tržišno orijentisana rešenja, pokrenula preduzetnički duh Turske i doprinela pozitivnom stavu javnosti prema razvoju i unapređenju privatnog preduzetništva. U istom tom periodu dolazi do razvoja preduzetničke inicijative i na prostoru zapadnog Balkana i to je jedina sličnost i dodirna tačka u ekonomskom razvoju zapadnog Balkana – njegovih zemalja u tranziciji i Turske koja nikada nije bila u tranziciji. Poznati politički problemi uslovlili su ekonomsku stagnaciju i nazadovanje zemalja zapadnog Balkana. Posledice tog perioda osećaju se i danas i manifestuju se kroz strukturu proizvodnje i izvoza ovih zemalja u kojoj dominiraju primarni proizvodi i proizvodi nižeg stepena finalizacije. Takva struktura izvoza svrstava zemlje zapadnog Balkana u grupu zemalja u razvoju. Za razliku od njih, razvojni put privatne inicijative i preduzetništva u Turskoj je u poslednjim decenijama XX i početkom XXI veka išao uzlaznom putanjom. Danas u strukturi turskog izvoza dominiraju *medium-low tech* proizvodi, dok je učešće proizvoda visokih tehnologija (*high-tech*) i sofisticiranih proizvoda i dalje simbolično.

⁸ Turska je 2011. godine bila 8. u svetu po veličini izvoza tekstila i 7. po veličini izvoza odeće. U Evropi je na trećem mestu po proizvodnji obuće. Najveći je proizvođač teretnih vozila u Evropi, po proizvodnji autobusa, među evropskim proizvođačima zauzima drugo mesto, dok je na 16. mestu u svetu po proizvodnji motornih vozila. Jedan je od vodećih proizvođača bele tehnike u Evropi sa poznatim brendovima VESTEL i BEKO. Turska je 7. svetski proizvođač proizvoda od voća i povrća, na drugom mestu po proizvodnji gvožđa i čelika, četvrti je proizvođač mega-jahti i peta po veličini svetskog brodogradilišta. Izvor: UK Government, Foreign and Commonwealth Office (2014), **Turkey: Latest Killer Facts About the Economy**, <http://www.gov.uk/government/publications/turkey-latest-killer-facts-about-the-economy/> objavljeno: 29. 9. 2014. godine, pristupljeno: januar 2015. godine

BiH	-	5.810	14.849	17.534	36.630	106.750	113.940
Makedonija	8.583	32.809	46.308	53.249	40.764	73.344	71.680
Srbija*	5.509	4.958	50.316	58.519	45.123	183.179	219.010
Crna Gora	-	-	-	1.467	1.943	15.604	12.911
VREDNOST UVOZA IZ TURSKE							
	2001.	2003.	2005.	2007.	2009.	2011.	2013.
Albanija	80.709	122.326	195.941	304.748	292.522	299.592	311.036
BiH	-	80.031	198.353	563.682	248.257	320.276	334.328
Makedonija	40.407	78.787	113.615	194.766	250.746	343.882	314.494
Srbija*	82.822	126.352	211.315	395.101	293.851	405.143	530.882
Crna Gora	-	-	-	32.784	34.322	35.776	44.153
* <i>Napomena:</i> Podaci za period od 2001. do 2005. godine odnose se na Srbiju i Crnu Goru							
<i>Izvor:</i> http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx ; dostupno: januar 2015. godine							

Podaci iz tabele ilustruju napred navedene činjenice. Najvažniji spoljnotrgovinski partner Turske, među zemljama zapadnog Balkana, jeste Srbija, sa kojom ostvaruje najviše vrednosti uvoza i izvoza. Druga po važnosti je Bosna i Hercegovina sa kojom Turska, posmatrano istorijski, etnički i religijski ima najviše sličnosti, a takođe ima i najveći broj potpisanih bilateralnih sporazuma o spoljnoj trgovini.⁹ Najmanji obim i vrednost spoljne trgovine ostvaruje se između Turske i Crne Gore. Razlog tome su, pre svega, ogromne razlike u veličini ova dva tržišta, a zatim i problemi vezani za proces tranzicije koji usporavaju, a nekada i ograničavaju spoljnotrgovinske odnose zemalja u tranziciji sa zemljama iz njihovog bližeg i daljeg okruženja.

U strukturi izvoza zemalja zapadnog Balkana u Tursku dominiraju primarni proizvodi. Posmatrano od zemlje do zemlje, ne postoje velike razlike u pogledu vrsta proizvoda namenjenih izvozu na tursko tržište. Najviše se izvozi gvožđe i čelik, zatim, plastika i proizvodi od plastike, životinjske i biljne masti i ulja, papir, karton i proizvodi od celuloze, guma i proizvodi od gume, bakar i proizvodi od bakra, nikl i proizvodi od nikla i sl.¹⁰ Ni jedna od zemalja zapadnog Balkana u strukturi izvoza na tursko tržište nema industrijske proizvode, niti proizvode višeg stepena finalizacije. Izuzetak u tom pogledu čini Srbija, koja u Tursku izvozi putnička vozila.¹¹

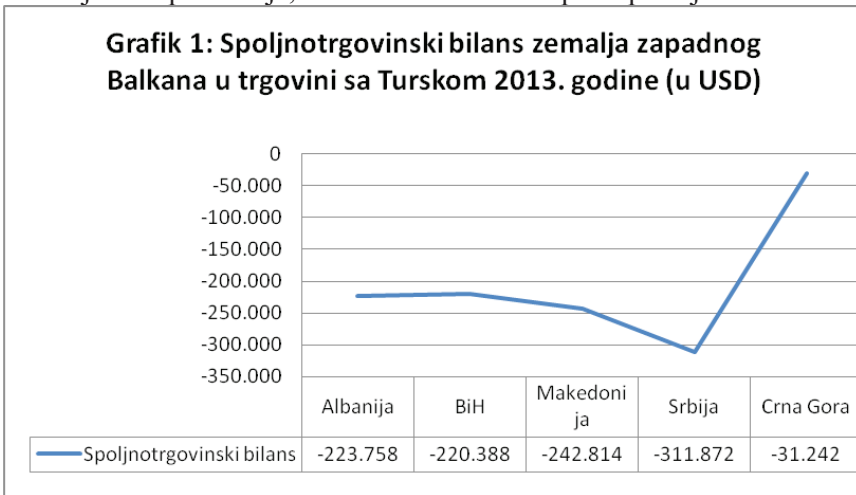
9 Među najvažnijim sporazumima između Turske i Bosne i Hercegovine izdvajamo: *Sporazum o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji*, potpisan 1995. godine, *Sporazum između vijeća ministara BiH i Republike Turske o recipročnom unapređenju i zaštiti investicija* (1998), *Ugovor o slobodnoj trgovini između BiH i Republike Turske* (2002), *Sporazum o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u odnosu na poreze na dohodak i imovinu* (2005), *Sporazum o ekonomskoj saradnji Srbije, Turske i BiH* (2013); Izvor: Službeni glasnik BiH (9/01, 6/2003, 8/08) <http://www.mtt.gov.rs> dostupno: januar 2015. godine.

10 Izvor: http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx; dostupno: januar 2015. godine

11 Tokom prvih šest meseci 2013. godine, izvoz drumskih vozila marke „FIAT“ istoimene fabrike iz Kragujevca, u strukturi ukupnog izvoza Srbije na tursko tržište, učestvovao je sa 9%. Izvor: Privredna komora Srbije, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=53&p=1&pp=0&>;

U strukturi uvoza zemalja zapadnog Balkana iz Turske dominantno učešće imaju predivo, tkanine i tekstilni proizvodi, industrijske mašine za opštu upotrebu, voće i povrće, drumska vozila, električne mašine i uređaji i sl. Spoljna trgovina između zemalja zapadnog Balkana i Turske iz godine u godinu beleži rast, i to pre svega zahvaljujući obostranoj ekonomskoj saradnji i velikom broju potpisanih bilateralnih trgovinskih sporazuma koji su direktna podrška toj saradnji. Međutim, sve zemlje zapadnog Balkana ostvaruju deficit u robnoj razmeni sa Turskom. Očigledno je da zapadni Balkan nema mnogo toga da ponudi turskom tržištu, dok na tržištima zemalja zapadnog Balkana postoji velika tražnja za turskim proizvodima koji često, po kvalitetu, ne odstupaju značajno od proizvoda poreklom iz zemalja Evropske unije, a u cenama su daleko pristupačniji.

Grafik 1: Spoljnotrgovinski bilans zemalja zapadnog Balkana u trgovini sa Turskom 2013. godine (u USD)

Vrednosti izračunate na osnovu podataka datih u Tabeli 1.

Najveći deficit u robnoj razmeni sa Turskom ostvaruje Srbija, koja je među zemljama zapadnog Balkana ujedno i njen najznačajniji spoljnotrgovinski partner. U skladu sa obimom i vrednošću spoljne trgovine koju ostvaruju sa Turskom i u zavisnosti od razlike između vrednosti izvoza i uvoza, spoljnotrgovinski deficit u manjoj ili većoj meri ostvaruju sve posmatrane zemlje. Nedovoljna pokrivenost uvoza izvozom, generalno predstavlja jedan od većih problema zemalja zapadnog Balkana i posledica je njihovih ekonomskih politika vođenih pre i za vreme procesa tranzicije. Sve one imaju problem nedovoljne domaće proizvodnje i niske konkurentnosti izvoza i sve pokazuju visok stepen uvozne zavisnosti i to ne samo industrijskih proizvoda, visokih tehnologija i energenata, već i roba široke potrošnje od kojih bi većinu mogle samostalno proizvoditi. Rešenje ovog problema, za sve zemlje zapadnog Balkana, jeste u potpunijem iskorišćavanju domaćih proizvodnih potencijala, revitalizaciji postojećih i otvaranju novih proizvodnih pogona. Za to su potrebne strane direktne investicije, a među značajnijim investitorima u privrede zapadnog Balkana nalazi se i Turska.

INVESTICIONA SARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA I TURSKE

Sve izražajnije prisustvo Turske na zapadnom Balkanu, posebno u oblasti ekonomije, može se tumačiti na razne načine. Zapadni Balkan, iako relativno malo tržište od svega 18 miliona stanovnika, ima velike apsorpcione potencijale i izrazito visok stepen tražnje za uvoznim proizvodima poreklom iz Turske. Sa druge strane, Turska se iz zemalja zapadnog Balkana snabdeva sirovinama koje su jeftinije i dostupnije u poređenju sa drugim evropskim snabdevačima. Neuspešan proces tranzicije u zemljama zapadnog Balkana uslovio je visok stepen njihove zavisnosti od stranih direktnih investicija. I na tom planu Turska ima zapažene aktivnosti i svojim kapitalom je prisutna u svim zemljama zapadnog Balkana. S obzirom da je njena ekonomska moć u usponu, u budućnosti se može očekivati još veća investiciona aktivnost i još čvršća saradnja po tom osnovu sa zemljama zapadnog Balkana.¹² Turske investicije najzastupljenije su u finansijskom sektoru, sektoru telekomunikacija, građevinarstvu, transportu, zdravstvu i obrazovanju. Ovako razučeno investiciono delovanje Turske na području zapadnog Balkana može se tumačiti i kao pokušaj njenog uticaja na evropskom kontinentu u situaciji kada Evropska unija Turskoj ne nudi ništa više sem privilegovanog partnerstva.

Tabela 3: Turske investicije u zemlje zapadnog Balkana u periodu od 2002. do 2012. godine (u mil. USD)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Ukupno
Albania	0	0	0	3	0	27	3	0	3	5	6	47
BiH	0	0	6	9	1	6	10	22	61	21	6	142
Makedonija	0	0	0	0	1	1	1	2	7	69	-14	67
Srbija	0	0	0	0	0	11	22	3	3	1	8	48
Crna Gora	0	0	0	0	0	2	4	0	4	0	0	10

Izvor: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER

Prema navedenim podacima, investiciona aktivnost Turske na zapadnom Balkanu tokom posmatranog perioda beleži rast. Najveća ulaganja usmerena su u privredu Bosne i Hercegovine. Proteklih godina Turska je u BiH izvela nekoliko krupnih investicionih poduhvata, čija ukupna vrednost premašuje 80 miliona USD. Najveći deo investicija usmeren je u sektor telekomunikacija, izgradnju infrastrukture i finansijski sektor.¹³ Turske

¹² Ovde veoma važnu ulogu igra i demografski faktor. Naime, oko deset miliona građana Turske poreklom je sa zapadnog Balkana. *Izvor:* Gangloff, S. (2005). **The Impact Of The Ottoman Legacy On Turkish Policy In The Balkans, 1991-1999**, Ceri, str. 10.

¹³ Turske finansijske institucije (Taksa Bank, Istambulska berza i Centralni

investicije u Bosni i Hercegovini prisutne su i u oblasti obrazovanja i realizuju se otvaranjem visokoškolskih ustanova u kojima obrazovanje ravnopravno stižu bošnjački i turski studenti.¹⁴ Druga značajna destinacija za Turske investitore jeste Makedonija, gde postoje značajna ulaganja turskih kompanija u prehrambenu industriju i sektore građevine i usluga. Makedonija ima značajne potencijale za razvoj poljoprivrede i tekstilne industrije, a velike turske kompanije mogu kapitalom, znanjem i iskustvom iz ovih oblasti značajno doprineti njihovom potpunijem iskorišćavanju i bržem razvoju. Prednosti Makedonije u pogledu privlačenja stranih investicija su: povoljna poreska klima, povoljni uslovi za zakup zemljišta i jeftina radna snaga. Sa aspekta turskih investitora, pored navedenih, prednosti su još i blizina tržišta i etnički sastav stanovništva, odnosno činjenica da trećinu makedonskog stanovništva čine muslimani.

Posle BiH i Makedonije, Turska izuzetnu pažnju u pogledu investicija posvećuje Srbiji. Međutim, sadašnji nivo njihove saradnje je, po obimu, strukturi i vrednosti, ispod potrebnog i poželjnog. Kao i u spoljnoj trgovini, tako i u investicijama, Srbija prepoznaje Evropsku uniju kao strateškog partnera i 80% investicija u srpsku privredu dolazi upravo iz zemalja Evropske unije, dok je svega tridesetak preduzeća poreklom iz Turske prisutno u Srbiji.¹⁵ Srbija je veoma značajan trgovinski partner Turske i privlačno područje koje nudi brojne mogućnosti za poslovanje turskih preduzeća, međutim, njeni potencijali nisu u potpunosti iskorišćeni. Prostor za investicije ima, i to u poljoprivrednoj proizvodnji, prehrambenoj industriji, sektoru turizma i ugostiteljstva i sektoru energetike, posebno u obnovljive izvore energije. Interes Turske za većim prisustvom u poslovnim aktivnostima Srbije i jačanje spoljnotrgovinskih veza, proizilazi iz geografskog položaja Srbije i njenih sve čvršćih veza sa EU i, posebno, Rusijom.¹⁶ Očekivalo se da će Istanbulska deklaracija o saradnji Srbije,

registar vrednosnih papira Turske) izvršile su dokapitalizaciju Sarajevske berze (SASE) i sada su vlasnici ukupno 15% njenog kapitala. (Izvor: „Slijedi nov val investitora iz Turske u BiH“, BH-News, 16 jun, 2011, Internet: http://www.bh-news.com/ba/vijest/13255/slijedi_nov_val_investitora_iz_turske_u_bih.html dostupno: decembar 2014. godine

14 U Sarajevu postoje dve osnovne škole, dve srednje škole i dva univerziteta izgrađenih turskim investicijama. Dva najpoznatija turska univerziteta u Sarajevu su: International University of Sarajevo – IUS, otvoren 2004. godine i International Burch University – IBU, otvoren 2008. godine.

15 „Srbija nije povlašćen partner Turske u ovom regionu. Ta pozicija je rezervisana za Bosnu i Hercegovinu i Albaniju, kao i za muslimanske zajednice u ostalim državama Balkana, koje predstavljaju stalnu bazu i izvor regionalnog turskog uticaja“. Tanasković, D. <http://www.balkaninsight.com/rs/article/turska-u-shopping-u-po-balkanu>; dostupno: decembar 2014. godine

16 Ovde je posebno značajna činjenica da Srbija ima potpisan Sporazum sa Rusijom, Belorusijom i Kazahstanom o bescarinskom izvozu proizvoda na njihova tržišta. Na ovaj način se turske kompanije preko poslovanja u Srbiji mogu povezati sa Rusijom i svoju robu prodavati na ruskom tržištu bez carina, prema režimu koji važi za Srbiju. Uslov je samo da 60% sirovina bude poreklom iz Srbije i da proizvod bude proizveden u Srbiji.

BiH i Turske unaprediti ekonomske odnose ovih zemalja, međutim, usled političkih problema, to se do danas nije dogodilo (Ruma, 2010:136).

Albanija je po prilivu stranih direktnih investicija iz Turske na pretposljednem mestu, mada vrednost investicija ne odstupa značajno od vrednosti turskih investicija uloženih u Srbiju. Tradicionalno dobri odnosi između Turske i Albanije imaju svoju političku, kulturološku, etničku i ekonomsku dimenziju. Ekonomske veze ove dve zemlje manifestuju se pre svega kroz njihovu spoljnotrgovinsku aktivnost i investicione aktivnosti Turske u Albaniji. Prema podacima Ministarstva za ekonomiju Albanije, Turska je po obimu investicija u albansku privredu tek na petom mestu sa učešćem od 11% u ukupnim investicijama. Vrednost tih investicija iznosi više od milijardu USD.¹⁷ Vodeće tri privredne grane u koje je investirano najviše turskog kapitala su: građevinarstvo, telekomunikacije i proizvodnja roba široke potrošnje.

Uprkos limitiranim potencijalima za razvoj saradnje u oblasti spoljne trgovine, poslednjih nekoliko godina Turska pokazuje sve veće interesovanje za ulaganjima u privredu Crne Gore. Najveći broj realizovanih investicija je u oblasti infrastrukture, građevinarstva i energetike. Među vodeće turske investitore spadaju kompanija *Tosyali*, koja je 2012. godine postala većinski vlasnik *Željezare Nikšić* i *Gintas group*, čije investicije u sektor trgovine i ugostiteljstva, u poslednje dve godine, premašuju 50 miliona evra. Osim investicione saradnje u oblasti privrede, Turska pridaje veliki značaj i pokazuje interesovanje za ulaganja u crnogorske projekte iz oblasti obrazovanja i kulture.

Turska, kao i većina zemalja sa prostora Balkana, ima mnogo neiskorišćenih razvojnih potencijala i njen brzi privredni razvoj je uslovljen stranim direktnim investicijama. Na planu privlačenja stranih investicija, Turska ne može računati na zemlje zapadnog Balkana, jer su i one same zavisne od uvoza stranog kapitala. Kao veliko tržište sa izuzetno dobrim geografskim položajem, Turska je privlačna destinacija za investitore iz zemalja zapadne Evrope, SAD-a, Kine, Japana i sl. Pojednostavljenjem administrativnih procedura, stvaranjem predvidivog investicionog i poslovnog ambijenta i jačanjem finansijskog sektora Turska je proteklih godina ostvarila značajan priliv stranih direktnih investicija. One su doprinele ubrzanju razvoja privrede i uslovile promene u njenoj strukturi. Razvojna politika koju Turska vodi ima ambiciozne ciljeve čije je ostvarivanje, u ekonomskom pogledu, sve više približava Evropi. Ostvarenje ovih ciljeva do sada je bilo praćeno i podržavano velikim i kontinuiranim prilivima stranih direktnih investicija iz skoro svih razvijenih zemalja sveta, a sve su prilike da će se takav trend nastaviti i u budućnosti.

¹⁷ Ispred nje je Grčka sa obimom od 27%, Italija (15%), Austrija (14%), SAD (13%), Nemačka (3%) itd. Izvor: <http://www.economy.gov.tr/index>; dostupno: januar 2015. godine

ODNOSI EU PREMA ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA I TURSKOJ

Zapadni Balkan se, danas, može posmatrati na dva načina: *prvo*, kao unutar sebe fragmentirana geografska celina do koje su, „doprlji“ tokovi evrointegracije, a *drugo*, kao prostor prekomponovan razaranjem Jugoslavije, sa nasleđenim problemima i dodatnim teškoćama čije rešavanje (još uvek) zahteva uvezana postkonfliktna rešenja (Stepić, 2010: 17-42). Kao ekonomski najnerazvijenije područje Evrope, sa ozbiljnim zaostajanjem u reformi ekonomskog i političkog sistema, zapadni Balkan ne može računati na lak i brz pristup EU, iako su za svih pet zemalja ovog regiona, pridruživanje i članstvo u Evropskoj uniji prioritetni ciljevi. Sa svojim ekonomskim potencijalima, posebno unutrašnjim tržištem koje broji oko 18 miliona stanovnika i njihovom relativno niskom kupovnom moći, zapadni Balkan za EU ne predstavlja neki veći ekonomski izazov i interes. Interesovanje EU za ovaj region je, pre svega, političke prirode (obezbeđenje političke stabilnosti na jugosistoku Evrope), zatim geostrategijski ciljevi (ekonomska i politička kontrola Balkana), pa tek onda ekonomski interesi.¹⁸

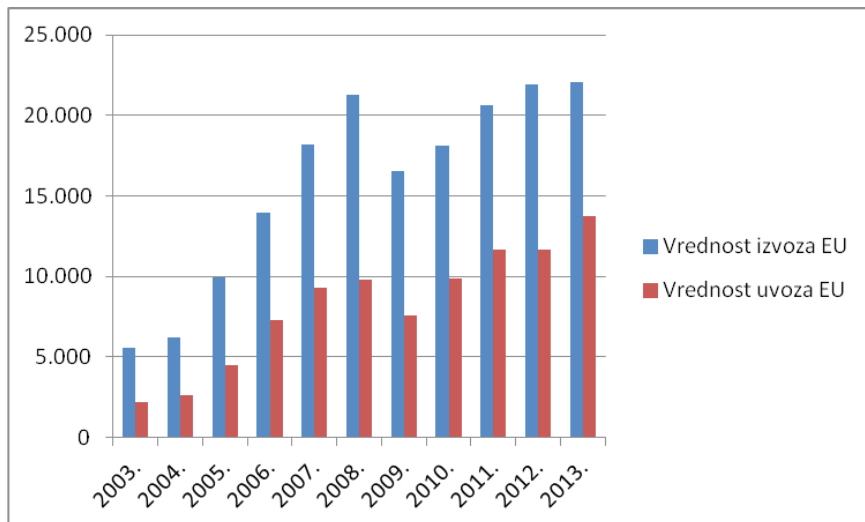
Iz ugla zemalja zapadnog Balkana, EU je njihov glavni spoljnotrgovinski partner. Više od dve trećine ukupne trgovine ovog subregiona obavlja se sa EU. Tržište EU, osim što je u geografskom smislu veliko, odlikuje se platežno sposobnom tražnjom i ima veliku apsorpcionu moć za proizvode i usluge poreklom iz zemalja zapadnog Balkana.¹⁹ Sa druge strane, EU je veliki proizvođač robe i usluga za kojima u zemljama zapadnog Balkana postoji velika tražnja (tehnologija, *know-how*), i tradicionalno je najveći njihov dobavljač.

18 U postkonfliktnom periodu, EU se, kao najjača integracija i respektabilna politička i ekonomska snaga na području Evrope, svojim autoritetom nametnula da među zemljama zapadnog Balkana obezbedi dugoročni mir i stabilnost. Kao najvažniji razlozi zainteresovanosti EU za priključenje balkanskih zemalja toj asocijaciji najčešće se pominju: obezbeđenje mira u Evropi, obezbeđenje kulturnog jedinstva Evrope, mogućnost bržeg ekonomskog razvoja Evrope i Balkana, odnosno ostvarivanje evropskih geostrategijskih interesa na ovom prostoru. *Detaljnije*: Božić, M. (2005): **Ekonomije balkanskih zemalja na putu za Evropsku uniju**, u: *Balkan u procesu evrointegracije: ekonomija, tranzicija i regionalna saradnja*, ured. Milorad Božić, *Filozofski fakultet – Institut za sociologiju*, Niš, str. 49–81.

19 Učešće zapadnog Balkana u ukupnoj trgovini EU 2013. godine je iznosilo 1%. Posmatrano po zemljama, to učešće je mnogo niže i iznosi: Srbija 0,50%, BiH 0,25%, Makedonija 0,15%, Albanija 0,10%, Crna Gora 0,0%. U 2013. godini EU je iz zemalja zapadnog Balkana uvozila: mašine i transportna sredstva (24,1%), proizvode svrstane po materijalu (21,1%) i razne gotove proizvode (20,3%). Najveće učešće u izvozu EU u zemlje zapadnog Balkana, iste godine, ostvarile su sledeće grupe proizvoda: mašine i transportna sredstva (26,9%), proizvodi svrstani po materijalu (22,3%), hemikalije (15,2%) i mineralna goriva (12,3%).

Izvor: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/> dostupno: februar 2015. godine.

Grafik 2: Vrednost trgovine EU i šest zemalja zapadnog Balkana u periodu od 2003. do 2013. godine (u mil. evra)

Izvor: European Commission, Directorate General for Trade, Eurostat Comext Statistical Regime 4, p. 4, 27. 8. 2014.

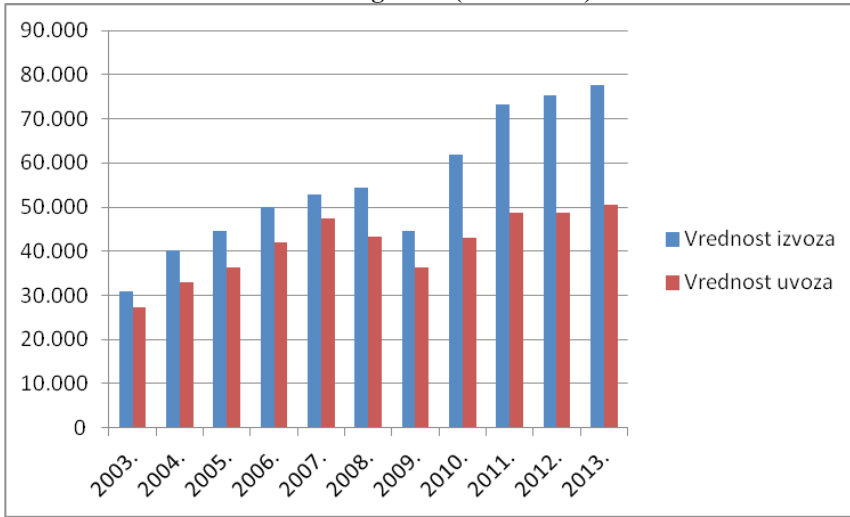
Saradnja sa EU podrazumeva širok spektar pitanja, tako da ona osim trgovinske politike podrazumeva i investicije, konkurenciju, standardizaciju i izgradnju institucija sličnih evropskim, kao i prihvatanju obaveza koje ove zemlje moraju da ispune kako bi svoj razvoj usmerile ka vrednostima i modelima na kojima se temelji EU (Karić, 2012: 53).

Imajući u vidu stepen dostignute ekonomske saradnje i značajan pomak u reformama, koje su od 2000. godine do sada učinile zemlje zapadnog Balkana na svom evropskom putu, očekivalo se da EU pokaže više razumevanja i prijemom u članstvo ovih zemalja okonča njihov proces tranzicije. Međutim, proces priključenja EU, za sve njih, teče sporo i krajnje neizvesno. U velikoj meri tome doprinosi inertnost zemalja zapadnog Balkana u ispunjenju propisanih uslova i nedoslednost u stvaranju politički stabilnog i društveno i pravno odgovornog ambijenta koji bi se uklopio u sistem EU. Takođe, svetska ekonomska kriza i finansijska kriza unutar same Unije, ograničili su njenu sposobnost i volju da pruži veću pomoć i podršku potencijalnim zemljama članicama u koje se pored zemalja zapadnog Balkana ubraja i Turska.

Prijem Turske u EU je jedno od najneizvesnijih i najkontroverznijih pitanja u savremenim međunarodnim odnosima. Brojnim reformama sprovedenim u političkom i društvenom sistemu, Turska je pokazala da sledi „evropski put“. Prema dostignutom nivou ekonomskog razvoja, Turska se nalazi ispred svih zemalja kandidata sa područja zapadnog Balkana i jedina među njima ispunjava sve uslove za prijem, odnosno propisane

kriterijume iz Kopenhagena. Ekonomski odnosi između EU i Turske su u velikoj mjeri liberalizovani, tako da je danas Turska jedan od značajnijih spoljnotrgovinskih partnera EU.²⁰ Ekonomija je jedina oblast u kojoj odnosi Turske i EU beleže značajan napredak. Ipak, ekonomski odnosi nisu dovoljni da EU prepozna Tursku kao svoju buduću članicu i ubrza proces njenog pridruživanja.

GRAFIK 3: Vrednost robne trgovine EU i Turske u periodu od 2003. do 2013. godine (u mil. evra)

Izvor: European Commission, Directorate General for Trade, Units A4/G2, p. 4, 27. 8. 2014.

Očigledno da je privredna saradnja Turske sa zemljama zapadne Evrope jako razvijena i da nije u interesu ni Turske, a ni EU da narušava ili prekida tu saradnju po bilo kom osnovu. Naprotiv, obostrani je interes da se uzlazni trend te saradnje nastavi i da ona bude po obimu veća, a po kvalitetu sadržajnije. EU ima interesa da proširi svoje tržište i obezbedi još veći plasman svojih proizvoda, usluga i kapitala na tržište tako velike zemlje kao što je Turska, a sa druge strane i Turska ima interesa da nizom bilateralnih sporazuma sa zemljama EU, a kasnije eventualno i članstvom u EU, obezbedi sebi bescarinski pristup njenom tržištu, korišćenje njenog kapitala, savremene tehnologije i dr. Turska je i u regionu Balkana postala ekonomski lider, a jasne su njene pretenzije da to postane i u političkom smislu.²¹ Ona to čini politikom ekspanzionizma prema balkanskim zemlja-

²⁰ Sa liberalizacijom se započelo još 1995. godine potpisivanjem Sporazuma o carinskoj uniji za industrijske proizvode i poljoprivredne preradevine. Turska je 2013. godine izvezla roba u EU u vrednosti od 48.338 miliona evra, što iznosi 41,5% ukupnog izvoza Turske. Vrednost robnog uvoza EU u Tursku, iste godine bila je 70.892 miliona evra, odnosno 36,7% ukupnog turskog uvoza. Izvor: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/> dostupno: januar 2015. godine.

²¹ „...Turska je sa samo 3% teritorije na Balkanu krenula da osigura ulogu regionalnog predvodnika, kako unutar regiona, tako i u njegovom opštenju sa najvažnijim subjektima u međunarodnim odnosima“. Izvor: Tanasković, D. (2010), *isto*, str. 28.

ma u čijem etničkom sastavu stanovništva preovlađuju muslimani. Iako u sferi ekonomskih odnosa pokazuje izvestan respekt prema Turskoj i insistira na proširivanju i unapređenju tih odnosa, EU ne podržava ovakvu njenu ambiciju i slične stavove i poteze koji proizilaze iz njenog samostalnog političkog delovanja.²² Iz tog razloga je pitanje članstva Turske u EU jedno od najkontroverznijih pitanja u savremenim međunarodnim odnosima, a sam proces prijema je vremenski najduži do sada, spor i sklon zapadanju u stagnaciju. Pitanje prijema Turske u EU je otvoreno još 60-tih godina XX veka; 1999. godine je postala zvanični kandidat za članstvo, a pregovore je otpočela 2005. Do sada je otvorila samo 13 od ukupno 35 poglavlja, a svega jedno zatvorila.²³

Pored svih prepreka koje stoje na njenom „evropskom putu“, turski zvaničnici članstvo u EU ističu kao jedan od njenih najvažnijih spoljno-političkih ciljeva, jasno odbacujući ideju o „privilegovanom partnerstvu“. Argumenti kojima se brani zahtev Turske za ozbiljnijim tretmanom od strane EU u procesu pridruživanja vezani su za činjenicu da, u grupi zemalja koje pretenduju na članstvo u EU, Turska najduže ima status kandidata, ekonomski je najrazvijenija i poslednjih decenija, u političkom i društvenom smislu povlači poteze koji jasno ukazuju na njenu proevropsku orijentaciju. Ipak, Turska je danas, uprkos svim naporima koje ulaže u svoj „evropski put“, objektivno dalja od EU nego pre desetak godina: sve su manje šanse da EU prihvati multidimenzionalnu spoljnu politiku Turske i promeni stav prema njenom prihvatanju, a sa druge strane i u samoj Turskoj se članstvo u EU sve manje doživljava kao ultimativni cilj.²⁴

22 Među političkim problemima koji su od značaja za njen prijem u EU, posebnu težinu imaju: stav Turske prema stradalim Jermenima 1915. godine, odricanje Turske od ekspanzionizma prema balkanskim zemljama i zemljama turskog govornog područja, približavanje vrednosti EU i turskog društva koje se tiču religije, kulture i demografije; problemi Kipra, problemi ostvarivanja prava nacionalnih manjina u Turskoj (posebno Kurda), kontrola granice Turske koja je vrlo duga, a njena kontola skupa i zbog toga teško je primeniti standarde EU u njenoj kontroli i dr. *Vidi*: Jovanović, M. (2006), **Evropska ekonomska integracija**, Ekonomski fakultet Beograd, str. 733-737.

23 Niz poglavlja je sporno, jer pojedine zemlje Evropske unije ne žele da ih otvore, s obzirom na to da su ona neposredno povezana sa pitanjem članstva. To i jeste ključni problem – neke države EU (pre svega, Nemačka, Austrija, Francuska...) uopšte i ne žele da vide Tursku kao člana EU, već joj u zamenu nude „privilegovano partnerstvo“. Ovdje je potrebno istaći da nisu samo političke elite u ovim državama negativno raspoložene prema ideji Turske kao ravnopravne EU članice. Priča o preprekama na turskom putu za Evropu ne bi bila kompletna ukoliko se ne pomene i negativna precepcija koju po pitanju članstva gaji i veliki deo samih građana Unije. Time se lako može desiti da svi reformski naponi Turske u pravcu prijema u članstvo budu anulirani snagom evropskog *vox populi*. Detaljnije: McLaren, M. L. (2007) „**Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU**“, *European Union Politics*, SAGE Publications, Los Angeles, vol. 8/2007, str. 252.

24 „Suočena sa odugovlačenjem EU i njenim u mnogo čemu licemernim odnosom prema kandidaturi jedne tako velike muslimanske države, kojoj nikada nije otvoreno rečeno da je glavna prepreka njenom primanju u Uniju upravo to što je muslimanska i mnogoljudna, turska politička elita je počela da ispoljava nervozu i svojevrsni prkos, dok je evroentuzijazam u narodu dodatno opao“. Izvor: Tanasković, D. (2010), *isto*, str. 65.

ZAKLJUČAK

82

Savremeni ekonomski odnosi zemalja zapadnog Balkana i Turske determinisani su njihovim istorijskim nasleđem. U periodu nakon Drugog svetskog rata, njihov razvojni put, u političkom i ekonomskom smislu bio je po svemu različit. Zemlje zapadnog Balkana su prihvatile model socijalističkog samoupravljanja i centralno-planskog razvoja privrede, dok se Turska priklonila kapitalističkom, odnosno tržišnom načinu privređivanja. Početkom 90-tih godina XX veka, zemlje zapadnog Balkana započinju proces tranzicije svojih privrednih sistema, usvajaju i implementiraju za njih sasvim nova pravila, oblikujući svoje privrede po modelu evropskih tradicionalnih tržišnih privreda. U tom periodu, Turska je već bila ekonomija u usponu, a osnovu njenog brzog privrednog razvoja činila je liberalizacija ekonomskih odnosa sa svim delovima sveta, pa i sa zemljama zapadnog Balkana. Uprkos svim razlikama, ono što je povezivalo zapadni Balkan i Tursku, u to vreme, a i danas, bilo je interesovanje za članstvo u EU.

Danas, za zemlje zapadnog Balkana, Turska ima manji značaj od EU iako Turska igra dosta važnu ulogu u njihovim privredama, gledano kroz spoljnu trgovinu i investicije. Slična je situacija i u Turskoj, koja zemlje zapadnog Balkana ne prepoznaje kao važne spoljnotrgovinske partnere, dok je na polju investicija aktivna, ali ta aktivnost ni izbliza nije po obimu i vrednosti kao ona koju ostvaruje sa zemljama EU. Siromašne zemlje zapadnog Balkana nemaju mnogo toga da ponude turskom tržištu, s obzirom da u njihovoj strukturi izvoza dominiraju sirovine i industrijski proizvodi nižeg stepena obrade. Sa druge strane, tržište zapadnog Balkana je otvoreno za uvoz odeće, obuće, industrijskih proizvoda i roba široke potrošnje iz Turske. Na tržištu zapadnog Balkana, gde je kupovna moć izrazito niska, proizvodi koji su poreklom iz Turske su često cenovno konkurentniji od proizvoda iz EU. Podršku razvoju trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske čine brojni sporazumi o liberalizaciji međusobne trgovine. Na planu investicija, Turska na zapadnom Balkanu ima zapaženu aktivnost, a svojim kapitalom je prisutna u prehrambenoj, tekstilnoj industriji, infrastrukturi, građevinarstvu, finansijskom sektoru, pa čak i u obrazovanju i kulturi. Tokovi investicija su više usmereni prema zemljama u kojima preovlađuje muslimansko stanovništvo, dok veliki deo potencijala za ulaganja u privrede zemalja zapadnog Balkana nije iskorišćen.

Turska je dugogodišnjom finansijskom pomoći zemljama zapadnog Balkana pokazala da razume njihove probleme i da želi da pomogne u bržem prevazilaženju procesa tranzicije. Međutim, očigledno je da su i zemlje zapadnog Balkana i Turska, što se ekonomske saradnje tiče, više okrenute ka EU nego jedne prema drugima. Takav njihov stav inspirisan je mogućim članstvom u EU. Međutim, i tu se poslednjih godina situacija značajno menja. Naime, dok EU prema zemljama zapadnog Balkana vodi politiku uslovljavanja i ohrabruje njihove reforme koje vode ka članstvu,

prema Turskoj zauzima sve jasniji stav da, uprkos svim reformama i mnogo dužeg „evropskog puta“ u odnosu na zemlje zapadnog Balkana, najviše što od EU može očekivati, jeste status privilegovanog partnerstva. EU po mnogo pitanja izražava neslaganje sa politikom Turske, između ostalog žestoko kritikuje njenu ekspanzionističku politiku prema zapadnom Balkanu, tačnije onim zemljama sa pretežno muslimanskim stanovništvom. Dok je za zemlje zapadnog Balkana članstvo u EU neosporan cilj, nova, multidimenzionalna spoljna politika Turske, isključuje mogućnost da je za tu zemlju pridruživanje EU jedina opcija. U datim uslovima kada je status privilegovanog partnerstva najviše što EU nudi, Turska se može okrenuti novim integracijama kao što je, na primer, Evroazijska unija. Vreme koje je Turska provela u procesu pridruživanja EU, nije izgubljeno, već, sa aspekta turskog društva, veoma korisno utrošeno vreme u kome se, prema savremenim evropskim kriterijumima, na pozitivan i moderan način menjao ustaljeni koncept turske države.

LITERATURA

- Acemoglu, Daron and Robinson, James. *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown Business, New York, 2012;
- Božić, Milorad. „Ekonomije balkanskih zemalja na putu za Evropsku uniju“, *Balkan u procesu evrointegracije: ekonomija, tranzicija i regionalna saradnja*, 49-81 ured. Milorad Božić, Niš: Filozofski fakultet – Institut za sociologiju, 2005;
- Ekinci, Mehmet Ugur. „A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period“, *Insight Turkey*, 103-125, Vol. 16, No. 1, 2014;
- European Commission, Directorate General for Trade, Eurostat Comext Statistical Regime 4, p. 4, 27. 8. 2014;
- European Commission, Directorate General for Trade, Units A4/G2, p. 4, 27. 8. 2014;
- Gangloff, Sylvie. *The Impact Of The Ottoman Legacy On Turkish Policy In The Balkans, 1991-1999*, Ceri, 2005;
- Jovanović, Miroslav. *Evropska ekonomska integracija*, Ekonomski fakultet Beograd, 2006;
- Karić, Dušica. „Zapadni Balkan i evrointegracije“, *Socioeconomica, Naučni časopis za teoriju i praksu društveno-ekonomskog razvoja*, 53-61, Vol. 1, No. 1, Beograd, 2012;
- Kovačević, Đuro. „Balkan i Evropa“, *Balkan kao evropski region*, (priredio Jovan Teokarević), 9-23, Beograd: Institut za evropske studije, 2004;
- McLaren, M. Lauren. (2007), „Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU“, *European Union Politics*, Los Angeles: SAGE Publications, 251-278 vol. 8/2007, 2007;

- Ruma, Inan. „Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo Ottomanism or so/what?“, *Turkish policy quarterly*, 133-140, Vol. 9, No. 4, 2010;
- Službeni glasnik BiH (9/01, 6/2003, 8/08)
- Stepić Milomir. „Geopolitičnost širenja EU i položaj Srbije“, *Srpska politička misao*, 17-42, vol.27.No. 1/2010, 2010;
- Tanasković, Darko. *Neosmanizam: doktrina i spoljnopoliitička praksa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010;
- Tanasković, D. <http://www.balkaninsight.com/rs/article/turska-u-shopping-u-po-balkanu>;
- The World in 2050 From the Top 30 To the Top 100, HSBC Global Research, 2012, page 4.
- The Population Reference Bureau: World Population Data Sheet 2010, 2012, 2014. <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/world-population-data-sheet.aspx>
- Turkey's Transitions, Integration, Inclusion, Institutions, World Bank, Report No 90509, page IX
- UK Government, Foreign and Commonwealth Office (2014), „Turkey: Latest Killer Facts
- About the Economy“, <http://www.gov.uk/government/publications/turkey-latest-killer-facts-about-the-economy/> objavljeno: 29. 9. 2014.

INTERNET SAJTOVI:

- <http://www.trademap.org/>
- <http://www.pks.rs>
- <http://www.economy.gov.tr/>
- <http://stats.oecd.org/>
- <http://ec.europa.eu>
- http://www.bh-news.com/ba/vijest/13255/slijedi_nov_val_investitora_iz_turske_u_bih.html
- <http://www.mtt.gov.rs>